

CARLES MIRALLES

RAONS DE MIRRA EN BOCA D'ESPERANÇA

(Sobre un altre plagi de Roís de Corella
en el "Tirant lo Blanc")

Al final de l'extens capítol 189 del *Tirant lo Blanc* se'ns conta com, en acabant de dinar, "quatre donzelles d'inestimable bellea" que havien arribat en "una nau sense arbre ni vela, tota coberta de negre", es presentaren davant l'Emperador¹. Les gentils donzelles, els noms de les quals eren Honor, Castedat, Esperança i Bellea, introdueixen un complex episodi al·legòric el sentit del qual en l'estructura de la novella no ha estat, a hores d'ara, suficientment aclarit i que segurament constitueix una de les parts de l'obra més vinculades a les preocupacions estètiques i intel·lectuals de l'època de la seva composició.

No és la meua intenció escatir del tot, ara, el sentit d'aquest episodi en el conjunt del *Tirant*, sinó cridar l'atenció sobre un seguit de fets que no poden ser casuals i que en part resulten il·luminats un cop sabut que el text inicial del capítol 190, un parlament de la donzella Esperança, respon a una intenció de plagi, per part de Martorell. Esperança, en efecte, s'adreça a l'Emperador amb aquests mots:

La transcendent celsitud de la majestat vostra, senyor Emperador, venim a suplicar. Com fortuna, enemiga de tota alegria e repòs, s'haja ocupades les virtuts de sollicitament amar, tolent-nos lo poder de nostres desigs complir, nos ha condemnades en eternal exili...

1. Cito el *Tirant* segons l'edició Martí de Riquer (dos volums: Seix Barral, Barcelona, 1969): II, 32 ss.

El *topos* d'un abandó de la humanitat per part d'alguna mena de divinitat allegòrica, la qual refusa de viure entre els homes a causa de la corrupció dels costums, és tan antic com Hesíode i conservat per la literatura hellenística i llatina: *Aidós* o *Pudicitia* —que podríem considerar traduïdes en dos dels noms de les figures allegòriques del *Tirant*, Honor i Castedat— han abandonat definitivament els homes, lliurats a llurs vicis i maldats². Segons Esperança, ha estat Fortuna —no discutirem sobre la majúscula: es tracta, en realitat, d'una altra d'aquestes velles semidivinitats allegòriques— qui ha fet que els homes, massa ocupats en “sollícitament amar”, els hagin girat l'esquena, a ella i a les seves companyes, fet que ha motivat llur “eternal exili”. A aquesta fortuna, el vell atzar que des dels grecs domina les vicissituds de la vida i de la història humana, oposa Joanot Martorell “natura”:

... e ha trobades lleis cruels, enemigues d'enamorada pietat, les quals ab grans penes defenen lo que natura lliberalment nos atorgà...

De passada, queden oposats “sollícitament amar”, que és l'actitud dels homes que ha allunyat les quatre donzelles, i “enamorada pietat”.

Aquesta oposició fortuna/natura també constitueix, no cal dir-ho, un *topos* de llarga tradició; la vinculació, però, de la fortuna a una mena d'amor sol·lícit, així com la de l'enamorada pietat a la naturalesa —hi ha un amor d'atzar, mudable, i un amor sòlid i ferm, com la pietat, que troba fonament en la naturalesa—, és un punt de vista, si no exclusiu, sí prou més específic del text que comento. Ara, la fortuna ha trobat la manera de tenir al seu favor unes lleis que l'abonen: l'altre *topos*, llei/natura, entra en joc, com en els versos d'Ovidi (*Metamorfosis*, X, 329-331) que hi ha més enllà de l'escriptura de Joanot Martorell:

Humana malignas
cura dedit leges et quod natura remittit
inuida iura negant.

No fou d'aquests versos, però, que Martorell va treure les seves “lleis cruels”, sinó de l'amplificació per Roís de Corella d'aquest passatge ovidià en les *Lamentacions de Mirra* de *Lo Jardí d'Amor*. Òbviament, el text

2. Cf. Hesíode, *Treballs i dies*, 197 ss. (*Aidós* i *Némesis* abandonen els homes); Arat, *Fenòmens*, 96 ss. (aquí es *Dike*); Juvenal, sàt. VI (ara es tracta de *Pudicitia*), et-cètera. El tòpic reapareix a la literatura europea del Renaixement.

Mas la celsitud humana, enemiga i envejosa del meu sobiran delit, ha trobat lleis cruels, enemigues de ma enamorada pietat; les quals, ab grans penes, defenen lo que natura lliberament atorga ³

és el model incorporat a la seva novella per Joanot Martorell. Un model la utilització del qual, atesa la distància —de tema, d'intenció, de funció, etcètera— que separa el text plagiari del plagiat, podem qualificar de rebuscada —i això malgrat que la influència literal de Roís de Corella damunt Joanot Martorell és un fet conegut i que ha estat assenyalat en altres indrets de la novella ⁴.

Ja he comentat algunes de les característiques del text de Martorell; entre les més significatives, el seu ús de l'expressió "enamorada pietat", que demana que ens hi deturem amb més calma. En el text de Corella, aquesta expressió és innovada respecte del model ovidià, on Mirra s'ha referit, emperò, versos abans (*Met.*, X, 321-324), a la "pietas" amb un moviment ambigu que reflecteix dos moviments contraris del pensament de la noia:

Di, precor, et pietas sacrataque iura parentum,
hoc prohibete nefa scelerique resistite nostro,
si tamen hoc scelus est. Sed enim damnare negatur
hanc Uenerem pietas.

Aquesta "pietas" —cal suposar que la segona, no la primera d'Ovidi, i compareu encara els versos *Met.*, X, 365-367— acaba essent l'"enamorada pietat" de la Mirra de Corella que ha passat al parlament de l'Esperança del *Tirant*. Com que Joanot Martorell ha reescrit lletra per lletra les paraules de Corella, encara és més sorprenent el sentit radicalment divers d'aquesta altra "enamorada pietat" de la donzella Es-

3. Cito Roís de Corella segons l'edició Jordi Carbonell (*Obras completes*. I: *Obra profana*, Clàssics Albatros, València, 1973), pàgs. 115-121.

4. De tots els plagis de Roís de Corella assenyalats en el *Tirant* (vegeu F. de B. Moll, *Rudiments de versificació en el "Tirant lo Blanch"*, dins *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, XVI, 1934, pàg. 181, i Martí de Riquer, *Nuevas contribuciones a las fuentes del "Tirant lo Blanch"*, Biblioteca Central, Barcelona, 1949, pàgs. 18-20), aquest d'ara pertany amb seguretat a la part més antiga de la novella, la que no hi ha dubte que fou escrita per Martorell i li ha estat de sempre atribuïda. Tampoc no deu ser dubtós que sigui de la ploma de Martorell el plagi del *Debat epistolar* amb el príncep de Viana que trobà Moll en el capítol 323 del *Tirant*, però el més important assenyalat fins ara, el decisiu de la *Història de Leander i Hero* —descobert per Moll, però ampliat per Riquer—, ha estat detectat al final de la novella, en el clima de patetisme que envolta la mort del protagonista —en la part, doncs, generalment atribuïda a Martí Joan de Galba, perceptiblement renyida amb més d'un aspecte de l'estil de Martorell.

perança; car, si també s'oposa a les lleis cruels, a l'ordenació social humana, es tracta de quelcom positiu sense reserves i significa justament el contrari que en boca de Mirra: un sentiment desinteressat, a favor dels homes, el sentit del qual es reforça per la seva manera d'oposar-se a "sollicitament amar".

Tenim, doncs, "fortuna" que s'oposa a "natura" —i vol dir, en el fons, que les coses degudes a l'atzar no són segures, encara que en determinats moments semblin imposar-se, mentre que les que recolzen en fonaments naturals es mantenen, fermes i sòlides, encara que en determinats moments semblin a punt de caure—, "sollicitament amar" que s'oposa a "enamorada pietat", i "lleis", o sigui, l'ordenació humana, que s'oposa als "desigs" de les quatre donzelles, a les "virtuts" dels humans, ara —diu Esperança— allunyades de llurs objectius naturals per culpa de "sollicitament amar".

Els termes connotats positivament, en el parlament d'Esperança, són, doncs, "natura", "enamorada pietat" i "desigs" —de les quatre donzelles, essent allò que elles desitgen el fet que els homes puguin exercir les "virtuts" que en un estat natural hem de suposar que exercirien i que no poden exercir ara per culpa dels paranys constants de la fortuna. Però el text de Martorell, com a plagi que és, no pot ser autosuficient, i cal confrontar-lo amb els resultats de l'anàlisi del de Corella que sabem que li serví de model. Allí, igualment, el terme "natura" és connotat positivament, però aquesta natura és el fet que els animals, "oblidant qualsevol deute de parentesc, s'ajunten per multiplicar son llinatge", cosa que no té res a veure amb el sentit del mot en el *Tirant*; en el text de Corella s'oposa a "celsitud humana". Cal tornar a llegir els paràgrafs immediatament anteriors en el dit text de Roís de Corella per entendre —i encara confrontar Ovidi, *Met.*, X, 324 ss.— que el mot en qüestió vol dir, aquí com sempre, excel·lència, però que es refereix a l'excel·lència de l'home sobre els altres animals i que es tracta d'un ús irònic: Mirra acaba d'envejar —i no de blasmar, tal com hem vist— la condició, teòricament inferior, dels animals. D'altra banda, també "enamorada pietat" és quelcom positiu, i d'acord amb natura, per a Mirra, però aquesta "pietat", que deriva, com també hem vist, d'un joc molt típic ovidià, no té res a veure, tampoc, amb la invocada d'igual manera per Esperança. I igualment també el "scbiran delit" de Mirra és una cosa radicalment diferent dels "desigs" de les quatre donzelles, de les "virtuts" naturals que Esperança s'ha posat a la boca. I, en fi, Esperança pot repetir que les lleis humanes s'oposen als seus desigs,

cosa que prou sabia Mirra⁵, sense que allò que resulta dit tingui res a veure, tampoc, amb el que havia volgut dir la patètica heroïna d'Ovidi:

Es natural condició, a la qual fugir és impossible, que nostre voler, sinó en sobiran bé, terme no pot atènyer; e si alguna cosa desitjam, encara que en extrem sia mala, ab vel o ombra de bé nostre voler la desitja.

Així ha començat justificant-se la Mirra de Corella. I deu tenir una certa raó si comparem aquestes paraules amb les de l'Artús del *Tirant*⁶, que sap que "no és poc difícil que la voluntat en lo regne de nostra ànima, senyora del ver juí, a l'enteniment no faça los seus passos torçre"; a l'enteniment que és allò que justifica —i aquí, com sempre, els seus arguments es tornen contra Mirra, en el context que els ha donat Martorell— la "celsitud humana" que ella invocarà, la superioritat de l'home sobre els animals. Mirra és ardida, cosa que no és Tirant —com prou hi ha qui li tira en cara⁷. Però ésser ardit, Carmesina, contra les raons de la seva mare, no troba que sigui cap mèrit, perquè "qui sovint usa d'ardiment poca és la sua vida, e tostemps serà subjugat a les misèries i penes d'aquest món, car de mal principi bona fi no s'espera"⁸. Carmesina troba que hi ha mèrit en la saviesa, en l'enteniment: "saviesa és do de natura", diu, "e està en l'enteniment, qui és lo major senyor de tots e més noble". Tirant és entenimentat i assenyat, creu que saviesa mana ardiment, com l'Emperador ha reconegut⁹.

5. "Demanes-me de qui tinc querella: sols de les lleis humanes, les quals ab gran enveja me llunyen d'aquell a qui natura, ab molt estret grau, m'acosta. ¿Vols saber ab gran pressa què desitge? Sies certa, persona al món benaventurada no estime, sinó sola ma mare, que té Sinaras per marit." Així diu Mirra, amb arguments que recorden els que ja coneixem i que palesen aquesta oposició entre la llei i els desigs de la incestuosa. Cf. encara la resposta de la dida (pàg. 119 Carbonell): "No dubtes, Mirra, ni et desesperes per la dificultat de ton desig, car tu hauràs lo teu Sinaras."

6. Sobre l'episodi del rei Artús, vegeu les remarques de M. de Riquer en el pròleg (pàgs. 60-61 del vol. I) de l'edició citada, i R. Brummer, *Die Episode von König Artus in "Tirant lo Blanc"*, dins *Estudis Romànics*, X, 1962, pàgs. 283-290. A la "vaguetat", segons Riquer, que creu que pot ser "intencionada", de l'episodi, seriosament complex, s'hi afegeix el fet de les diverses fonts, ben heterogènies, si hi comptem també aquesta de Corella, utilitzades per Martorell.

7. Plaerdemavida, per exemple, en el capítol 229 (II, 92 Riquer).

8. En el capítol 175, Carmesina i l'Emperadriu enceten una discussió sobre si cal preferir Ardiment (punt de vista de l'Emperadriu) o bé Saviesa (punt de vista de la Princesa); l'Emperadriu cita dues vegades Tirant com exemple de cavaller ardit (I, 603, indirectament, i II, 8 Riquer), entre d'altres; alguns dels exemples són contestats per la Princesa en respondre-li, però no el de Tirant.

9. La controvèrsia entre mare i filla (els amors de l'una i de l'altra en serviran després d'illustració pràctica, al llarg de la novella) s'estén fins al capítol 186, en què

Les quatre noies que tan meravellosament¹⁰ i abruptament hem trobat al bell mig de la novel·la han estat exiliades i van vestides de dol, com Morgana, la seva senyora —la que una volta preservà Artús de la mort—, perquè no havien aconseguit de trobar Artús abans de llur arribada a la cort de l'Emperador. Retrobat Artús, Morgana triarà, i semblarà un fet casual¹¹, Tirant com a parella. El simbolisme de la tria no és, en el seu context, massa difícil d'entendre; ni el que fa de rerafons de tot l'episodi, una idea tan sabuda com aquesta: s'han perdut les virtuts de l'època caballeresca, les encarnades pel rei Artús —per això Morgana i les quatre donzelles van vestides de dol—, però qui sap si aquestes virtuts podríem trobar-les redivives en la persona de Tirant, ara, en un ara difícil, quan “no és negú qui virtuosament ame”, segons sentència el cavaller Fe-sens-Pietat —que després s'aparellarà, també com si fos per casualitat, amb Carmesina¹². Ara abunden, i guanyen, sense excepció, les Mirres. Ja ho ha dit, de fet, Artús:

... veig anar aquest miserable de món rodant de mal en pitjor, car veig que los mals hòmens, qui amen ab decepció e frau, són prosperats, e veig abaixar virtut e llealtat, e veig dones e donzelles, qui en lo passat temps e en lo present solien bé amar, ara per or e per argent són difraudades.

I ha dit això després d'un elogi, genèric, dels homes “qui són rics e eixits de poc llinatge, qui són tan virtuosos que amen les virtuts de noblea, e usen d'aquelles...”, que em fa tot l'efecte d'una referència a l'heroi de la novel·la.

Després del que he exposat, espero que, si no ha quedat del tot clara la funció de tot el complex episodi del rei Artús, la intenció del plagi, almenys, hagi resultat explicada. Quan després comparem altre cop les paraules que segueixen les abans citades de Mirra

una sentència de l'Emperador la clou a favor de Saviesa; però, si és decidida, la sentència en qüestió és un model d'eclecticisme.

10. La irrealitat de l'episodi em sembla innegable. No es tracta solament del fet que el lector s'ha trobat amb Morgana, Artús i les quatre donzelles a les mans sense saber a sant de què ni com; cal remarcar també que, quan els personatges de la novel·la surten de la nau, “estaven admirats del que havien vist, *que paria que tot fos fet per encantament*” (II, 42 Riquer).

11. “Pres per la mà a Tirant, perquè li paregué de major auctoritat, en presència de tots, e dansaren per bon espai” (II, 41 Riquer).

12. No deu caldre massa ironia per a insinuar que “fe sense pietat” sembla un lema buscat per a Carmesina. La dada que he esmentat no és ni mínimament subratllada pel novel·lista: “L'Emperador pres del braç a la reina Morgana, e lo rei Artús a l'Emperadriu, e Fe-sens-Pietat a la Princesa” (II, 42 Riquer).

(E més, he oït dir en una part del món habitar gents que no han vergonya que una sola sia mare e germana de sos fills; d'on veig clarament lo meu desig no ésser del tot mal, *car les coses que en extrem són males, en algun temps ni en alguna part poden ésser bones.*)

amb el parlament d'Esperança, i veiem que, després de *nos atorgà*, la donzella conclou: *car les coses que en extrem són males, en algun temps o jamás no poden ésser bones*, no ens pot venir de nou que la conclusió tingui, altra vegada, un sentit tan diferent —una conclusió que, dit sigui de passada, no fa del tot sentit, en el text de Martorell, si no s'ha fet camí a la recerca del plagi que acaba, fins on jo l'he sabut seguir, en les següents paraules d'Esperança:

Com les lleis de fortuna no poden ésser fetes en perjudi del gran poder de ma senyora...

les quals repeteixen, també, unes que Corella havia posat en boca de Mirra:

... ni les lleis poden ésser fetes en perjudi del gran poder de Venus.

Morgana, senyora de l'esperança, intermediària entre la voluntat i el bé al qual han de tendir els virtuosos, s'oposa així a Venus, i per boca d'Esperança, que era, de les quatre donzelles, l'única del tot cristiana, la que "en flum Jordà era estada batejada".